

ИДИОЛЕКТ ВА ИДИОУСЛУБ МУАЛЛИФ ШАХСИНИНГ ЛИСОНИЙ**КЎРИНИШИ СИФАТИДА**

Нилуфар Ёкубовна Турдиева

Самарқанд давлат чет тиллар институти доцент, ф.ф.н.

Навруз Шухратович Давиров

Самарқанд давлат чет тиллар институти ўқитувчиси

Аннотация

Идиоуслуг тушунчаси тил воситаларининг аниқлиги ва имплицитлигида ётади. Ҳар бир бадиий матнда муаллиф стилистик фигуралар тизимини қўллаган ҳолда ўз асарида фойдаланадиган матннинг композицион тузилиши, турли лексик, морфологик ва синтактик имтиёзлар бадиий асосида образнинг шахсий идиоуслуг инвариантларини ифодалайди.

Калит сўзлар: идиоуслуг, идиолект, лисоний воситалар, стилистик фигуралар, матннинг композицион тузилиши, лисоний шахс.

Идиолект ва идиоуслуг - бу муҳим фактик (эстетик, модал, ифодали ва ҳ.к. тизим) ва маълум бир муаллифнинг асарларига хос бўлган расмий лингвистик хусусиятлар. Барча хусусиятларнинг умумийлиги муаллифнинг индивидуал дунё манзарасининг амалга ошириш усулини ноёб даражага чиқаради. Амалда, идиолект бадиий асар муаллифининг шахсий қўлғамаси билан, бу асарни бошқа муаллифларнинг бир қатор ўхшаш асарларидан фарқ қиладиган услубни шакллантирувчи хусусиятлар билан ўзаро боғлиқ.

Замонавий илм-фан, шунингдек, куйидаги таърифни тақдим этади: “идиолект” атамаси “матнларнинг ушбу кетма-кетликда кўринишини аниқлаган маълум бир муаллифнинг чуқур матн яратувчи доминантлари ва константалари” тўпламини англатади [6, б.1].

XX аср тилшунослигида “идиолект” ва “лисоний шахс” тушунчалари, биринчи навбатда, В. В. Виноградов номи билан боғлиқ, гарчи лисоний шахснинг яхлит тавсифи ғояларининг параллел тадқиқини Р. О. Якобсон, Ю.Н. Тинянов, М. М. Бахтин, Б. М. Эйхенбаум, В. М. Жирмунский ва бошқаларилмий асарларида топиш мумкин.

“Лисоний шахс” назариясининг шаклланиши XX асрнинг 30-йилларида бошланган ва биринчи марта В. В. Виноградовнинг бадиий адабиёт тили ва услубига оид асарларида акс этган. Шу билан бирга, филолог ва файласуф Н. С. Трубецкойнинг илмий тадқиқотларида ҳам муаллиф персонологиясини ўрганишга махсус ёндашув зарурлиги ғояси айтилган. Н.С. Трубецкойнинг фикрига кўра “нафақат алоҳида олинган инсон, балки халқ ҳам” шахс деб аталиши мумкин. Шунга кўра, кўп инсонлик шахс ва якка инсоний шахс турлари намоён бўлади. Кўп инсоний шахс ҳақида гапирганда, биз

полилектуал шахсни (халқнинг тилини), бошқача қилиб айтганда, умуммиллий тилни ўрганамиз. Якка инсоний шахси ёки шахс идиолект ҳақида гапирганда, биз тилнинг индивидуал ҳолатини ўрганамиз [3, 587-588-бетлар] А. А. Шахматовнинг сўзларига кўра, “хаётда ҳар бир шахснинг ўзининг тилига эга; қишлоқ, шаҳар, вилоят, одамларнинг тили алоҳида илмий нуқтаи назардан ўрганилиши лозим [3, б. 591].

“Полилектуал шахс”, яъни миллий тил тилшунослик фанида узоқ вақтдан бери чуқур ва ҳар томонлама ўрганилган бўлса, шахс идиолекти ёки тилнинг индивидуал ҳолати ҳозирги вақтда тадқиқотчиларнинг алоҳида қизиқишларини уйғотмоқда, шу боис шахс идиолектини амалга оширишнинг лингвистик воситаси сифатида идиоуслуб тушунчаси ҳам (В. В. Виноградов, Ю.Н. Караулов) тилшуносларнинг қизиқиш марказидадир. Бу табиий ҳолат бўлиб, чунки сўнгги ўн йилликларда индивидуал лисоний ижод масалаларига катта урғу берилмоқда. Албатта, тилдаги шахс идиолектига қизиқиш табиийдир, чунки шахс идиолекти дунё манзарисининг асосида амалга оширилади ва ўзига хос вақтинчалик (ижтимоий-сиёсий, маданий, маънавий) номинацияларни ва умумий лисоний даражани ўз-ўзидан ва ўзи орқали акс эттиради.

М. Пановга кўра “лисоний шахс – бу индивидуаллашув, яъни, муайян тил сохибининг нутқи орқали ўзини намоён қилиш қобилятидир” [3, б. 587]. Аммо лисоний шахс бир вақтнинг ўзида полилект шахс ҳамдир. Ҳар бир шахс ўзини ижодиётини нафақат идиолекти ёрдамида балки идиоуслуби асосида ҳам намоён қилиши мумкин.

Мазкур масала нуқтаи назаридан, албатта, шахс идиолектининг кўлами, унинг полилектуал шахс билан ўзаро боғлиқлиги ҳақида савол туғилади. Шундай қилиб, идиоуслуб муаммоси мураккаб характерга эга бўлиб, унга кўра ёзувчининг идиоуслуби ва идиолектини таҳлил қилиш кўп даражали ёндашувни талаб қилади. Тадқиқотчиларнинг фикрича, идиолектларнинг турларига кўра иккита идиолект турини ажратиш мумкин:

- адабий қайта ишланган тилнинг ўртача нормасини акс эттирувчи стандарт лисоний шахс;
- ностандарт лисоний шахс, бу умумий қабул қилинган шахслараро ва маданиятлараро мулоқот меъёрлардан четга чиқиш билан тавсифланади.

Шунга кўра, лисоний шахснинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида хулосалар фақат у томонидан яратилган матнларнинг ўзига хос лингвистик таҳлили асосида амалга оширилиши мумкин. Лисоний шахс мураккаб кўп даражали ҳосила сифатида тавсифланади: коммуникатив, вербал-семантик, тезаурусга асосланган, мотивацион, ахлоқий, ҳиссий ва бошқалар., натижада ёзувчининг лисоний шахсиятининг аҳамияти унинг ижодида айtilган муаммоларнинг аҳамияти ёки қўйилган фалсафий ва ахлоқий вазифалар даражаси билан эмас, балки муаллифнинг индивидуал вербал-семантик тизимини амалга оширадиган индивидуал лисоний қобилятларнинг аҳамияти билан белгиланади.

Юқорида айтилганларнинг барчаси индивидуал лисоний шахсни амалга оширадиган ёзувчиларга ва индивидуал лисоний фаолиятни амалга оширмайдиган ёзувчи бўлмаган шахсларга ҳам тегишли. Яъни, ёзма мулоқотда лингвистик компетенцияни ифодаловчи ҳар бир кишини лисоний (идиолект) шахс сифатида кўриб чиқишимиз мумкин. Аммо бадиий матн ҳар доим ноёб муаллифлик услубияти билан ажралиб туради; унинг идиолекти тилнинг индивидуал ҳолатининг ноёб кўриниши бўлиб, муаллифнинг ўзига хослиги ҳақида гапиришга имкон беради.

Бугунги кунда айтишимиз мумкинки, "идиоуслуж" тушунчаси ҳали ҳам илмий шаклланиш ҳолатида, шунинг учун идиоуслужнинг турли таърифлари мавжудлиги аниқ. Масалан, В. Ивановнинг айтишича, 20-аср "семиотик ўйинлар"нинг ривожланиши билан ажралиб туради, бунинг натижасида битта ижодий шахсда бир нечта тиллар пайдо бўлади. С.И. Гиндин саволнинг бу баёнотида қўшилмайди ва ижодий индивидуалликнинг (шахс идиолекти) кенг "нутқ ўзгаришлари доираси" ортида ҳар доим адабий анъаналарининг ўзига хос хусусияти сифатида кўриладиган "ижодкорликнинг тузилишни ташкил этувчи ядроси"ни кўриш мумкинлигини таъкидлайди" [6, б.1].

Эҳтимол, концептуал асосга эга бўлиб номинация жараёнида бирламчи таъриф қуйидагича бўлади, унга идиоуслуж қонуний равишда "инвариант шахсий мазмун" деб аталади [5, б.3].

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, муаллифнинг услуби бадиий асар услубида акс этади, уни ёзувчи учун концептуал аҳамиятга эга бўлган тизим, матнни ташкил этишнинг коммуникатив ва эстетик шартли тамойиллари, лингвистик воситалар, стилистик методларни танлаш ва мослигини белгилаш тизими сифатида аниқлаш мумкин. Албатта, идиоуслуж ва идиолект тушунчасига умумий лингвистик коммуникатив тузилиш фонида матннинг тузилиши, прагматикаси ва семантикасини белгиладиган ассоциатив-семантик табиати ҳам киради.

Идиолект ва идиоуслуж, биринчи навбатда, эстетик соҳада тилдан визуал фойдаланиш орқали бадиий онгли дунёнинг индивидуал манзрасини акс эттирувчи муаллифнинг лисоний шахсини мустахкалайди. Муаллифнинг дунё ҳақидаги тасаввурининг ўзига хослиги матннинг барча лингвистик ва таркибий даражаларида акс этади ва айнан шундай элементларни танлашни белгилайди, улар лингвистик хусусиятларига кўра муаллифнинг воқеликни тушунишини акс эттириш ва матннинг прагматикасини амалга ошириш жараёнида энг фаол ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Виноградов, В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М., 1963.
2. Долинин, К.А. Интерпретация текста / К.А. Долинин. – М.: Просвещение, 1985.

3. Панов, М.И. Эффективная коммуникация: история, теория, практика: словарь-справочник / М.И. Панов. - М.: ООО «Агентство КРПА Олимп», 2005.
4. Пастернак, Б.Л. Доктор Живаго / Б.Л. Пастернак. – Баку, МААРИФ, 1990.
5. Пищальникова, В. А. Проблема идиостиля. Психолингвистический аспект / В. А.Пищальникова. – Барнаул, 1992. – 73 с.
6. <http://www.krugosvet.ru>

